

СТРУКТУРА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА

У статті розглянуто наукові підходи щодо окреслення структури комунікативної компетентності педагога; представлено презентацію авторського підходу до визначення структури комунікативної компетентності вчителя на базовому рівні. Подано п'ять складових розробленої моделі та здійснено опис визначеної структури.

Ключові слова: *комунікативна компетентність педагога, структура комунікативної компетентності педагога, комунікативні знання.*

В статье рассмотрены научные подходы к описанию структуры коммуникативной компетентности педагога; представлена презентация авторского подхода к определению структуры коммуникативной компетентности учителя на базовом уровне. Подано пять составляющих разработанной модели и осуществлено описание определенной структуры.

Ключевые слова: *коммуникативная компетентность педагога, структура коммуникативной компетентности педагога, коммуникативные знания.*

The article considers the scientific approaches to defining the structure of teacher's communicative competency; presents the author's approach to defining the structure of teacher's communicative competency on the basic level. It contains five components of the developed model and description defined structure is done.

Key words: *teacher's communicative competency, structure of teacher's communicative competency, komunikativni knowledge.*

Гуманізація педагогічного процесу відбувається на основі встановлення доброзичливих міжособистісних взаємин та якісних комунікативних процесів в навчально-виховному середовищі. Спілкування взагалі можна вважати

першочерговою умовою життєдіяльності людини та однією з фундаментальних основ існування суспільства, оскільки суспільство – це не стільки сукупність індивідів, скільки зв'язки та відношення індивідів між собою. У контексті нашого дослідження саме педагогічному спілкуванню належить ключова роль сучасного навчально-виховного процесу, тому важливою передумовою професійної діяльності вчителя є високий рівень комунікативної компетентності. На підтвердження цього наукові розвідки в галузі педагогічної психології демонструють, що значна кількість педагогічних труднощів обумовлена не стільки недоліками наукової та методичної підготовки викладачів, скільки деформацією сфери професійно-педагогічного спілкування.

Проблема змісту та структури комунікативної компетентності вчителя активно розробляється українськими й російськими науковцями. Так, актуальність зазначеної проблеми засвідчена у наукових працях А. Богуш, О. Боровець, Л. Виготського, М. Заброцького, І. Зимньої, В. Кан-Каліка, Н. Крюкової, А. Маркової, Г. Руріка, А. Савостьянова, О. Савченко, С. Скворцової, В. Сластьоніна, В. Сухомлинського та ін. Власні наукові винаходи щодо визначення структури комунікативної компетентності педагога пропонують А. Дубаков, Ю. Ємельянов, М. Заброцький, С. Оськіна, О. Усанова, Т. Хайновська та ін. Дійсно, детальний аналіз компонентної структури комунікативної компетентності педагога дає підстави виокремити два основних підходи до її визначення. Так, представники першого підходу (Ю. Ємельянов, М. Заброцький, О. Усанова, Т. Хайновська,) виокремлюють так звані «блоки»:

- перцептивний, рефлексивний, поведінковий (О. Усанова);
- когнітивний, діяльнісний, особистісний (Т. Хайновська);
- гностичний, когнітивний, емоційний (М. Заброцький).

Прихильники другого підходу (А. Дубаков, С. Оськіна) окреслюють структуру через перелік складових комунікативної компетентності:

- лінгвістична, соціально-психологічна та рефлексивна (А. Дубаков);
- планування процесу комунікації, встановлення контакту, вербальна / невербальна передача інформації, сприймання / інтерпретація інформації, забезпечення зворотного зв'язку, подолання комунікативних бар'єрів, надання впливу в комунікативному процесі, досягнення цілей контакту, виявлення / передача ініціативи (С. Оськіна).

До того ж, комунікативну компетентність педагога можна розглядати як сукупність ключових, базових та спеціальних компетентностей, причому, слід за дослідницею С. Скворцовою [6], ми їх розглядаємо як ієрархічні рівні-щаблі. Так, ключовий рівень-щабель комунікативної компетентності є необхідним людині будь-якого фаху, щоб ефективно розв'язувати стандартні і нестандартні комунікативні задачі; базовий рівень-щабель потрібний представникам певної професії, зокрема педагогам, задля здійснення

комунікативної діяльності в професійному середовищі; спеціальний рівень-щабель комунікативної компетентності необхідний вчителю певного предмету, щоб успішно вирішувати завдання навчання, виховання й розвитку учнів на його матеріалі.

Таким чином, метою нашої статті є презентація авторського підходу до визначення структури комунікативної компетентності педагога на базовому рівні-щаблі.

Ми вже зазначали, що комунікативну компетентність педагога можна розглядати як сукупність ключових, базових та спеціальних компетентностей, причому, слід за С. Скворцовою [6], ми їх розглядаємо як ієрархічні рівні-щаблі. Так, характеризуючи базовий рівень-щабель комунікативної компетентності педагога, нам імпонує підхід, коли її структура визначається через складові компетентності, базисом яких виступають комунікативні компетенції, що містять комунікативні знання, вміння, досвід професійно-комунікативної діяльності та емоційно-ціннісне ставлення до неї (див. Таблицю 1).

Таблиця 1

Структура комунікативної компетентності педагога.

Базовий рівень-щабель

Складові комунікативної компетентності	Компетенції	Знання, вміння, навички, цінності/ відношення/ орієнтири
<i>Емоційна</i> – здатність педагога усвідомлювати та визнавати власні почуття, а також почуття інших суб'єктів навчально-виховного середовища; здатність до само мотивації та керування власними	<i>Самосвідомості та самоконтролю</i> – глибоке розуміння педагогом самого себе, своїх потреб та спонукань.	<ul style="list-style-type: none"> – знання своїх сильних і слабких сторін; – знання форм і методів самоконтролю; – впевненість в собі, знання власних сил, слабостей і потреб; – емоційна стабільність під час педагогічного спілкування; – уміння усвідомлювати власні емоції; – емоційна саморегуляція особистості педагога; – уміння бути собою в професійно-педагогічному середовищі.

емоціями в собі та у відносинах з вихованцями (колегами, батьками); співвідношення раціонального та емоційного у педагогічному спілкуванні.	Перцептивна компетенція – дозволяє оцінювати емоційно-психологічні реакції всіх суб'єктів навчально-виховного середовища.	<ul style="list-style-type: none"> – уміння прогнозувати реакції всіх суб'єктів навчально-виховного середовища під час педагогічного спілкування, уникаючи тих, що заважатимуть досягти мети навчання та виховання; – здатність оцінювати емоційний стан партнера по педагогічному спілкуванню та відповідно з цим будувати власну мовленнєву поведінку в навчально-виховному середовищі; – прогнозувати «хід» педагогічного спілкування згідно з першим враженням; – уміння встановлювати необхідний контакт зі всіма суб'єктами навчально-виховного середовища під час педагогічного спілкування.
	Емпатія – розуміння педагогом емоційного стану вихованців (колег, батьків).	<ul style="list-style-type: none"> – знання про існуючі емоційні стани дитини / людини; – знання видів емпатії: <i>співпереживання</i> (вчитель відчуває емоції, повністю ідентичні тим, що спостерігає), <i>співчуття</i> (емоційний відклик, спонукання надати допомогу дитині / людині), <i>симпатія</i> (тепле, доброзичливе відношення до всіх суб'єктів навчально-виховного середовища).
Вербально-логічна – здатність педагога сприймати та осмислювати зміст і основну думку усних та письмових висловлювань; здатність розуміти, опрацьовувати, групувати навчальну інформацію, адекватно усвідомлювати комунікативний смисл повідомлень, запам'ятовувати, та в разі необхідності актуалізувати в пам'яті професійні знання, фактичні дані, навчальну інформацію.	Аналітична – аналіз та осмислення змісту навчальної інформації, виокремлення головної думки.	<ul style="list-style-type: none"> – уміння аналізувати навчальну інформацію; – уміння відокремлювати основну професійно-педагогічну інформацію від другорядної; – уміння визначати логічну послідовність фактів; – здатність логічно і послідовно висловлювати свої думки, а також викладати навчальний матеріал; – уміння логічно обґрунтовувати власну позицію та аргументувати власні висловлювання.
	Оцінна – уміння вчителя оцінювати істинність чи хибність навчальної інформації, а також суджень та висновків учнів і колеґ.	<ul style="list-style-type: none"> – уміння оцінити правильність чи хибність обґрунтувань та доводів в професійно-педагогічній діяльності; – уміння визначити послідовність, повноту та несуперечність висунутих аргументів під час педагогічного спілкування в навчально-виховному середовищі; – уміння оцінити істинність висловлювань, висновків; будувати власні умовиводи на основі знання законів логіки.
	Проективна – уміння вчителя проектувати та організувати власну професійно-комунікативну діяльність.	<ul style="list-style-type: none"> – уміння визначити мету та задачі педагогічної комунікації, скласти загальний план та поетапну програму її реалізації; – уміння розподіляти ролі під час професійно-педагогічного спілкування; – уміння обирати засоби професійно-педагогічної комунікативної діяльності.
	Мнемічна – здатність педагога виокремлювати та запам'ятовувати необхідну навчальну та професійно-педагогічну інформацію.	<ul style="list-style-type: none"> – знання прийомів логічного запам'ятовування інформації, у тому числі навчальної; – уміння запам'ятовувати та актуалізувати в пам'яті необхідну навчальну та професійно-педагогічну інформацію; – здатність до переконання.

<p>Інтерактивна – здатність педагога організувати ефективну сумісну навчально-виховну діяльність і педагогічне спілкування; здатність співпрацювати для досягнення наміченої мети, знаходячи при цьому шляхи до взаємодії зі всіма суб'єктами навчально-виховного середовища.</p>	<p>Сумісності – готовність педагога до сумісної навчально-виховної діяльності, спілкування та співробітництва.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – уміння легко встановлювати, підтримувати та зберігати позитивні контакти у педагогічному спілкуванні та взаємодії з оточуючими (вихованцями, колегами, батьками); – уміння швидко налаштуватися на педагогічне спілкування з окремим учнем, враховуючи її/його настрій.
	<p>Комунікабельності – уміння налагоджувати стосунки зі всіма суб'єктами навчально-виховного середовища.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – уміння ініціювати та підтримувати процес спілкування в навчально-виховному середовищі; – уміння слухати співбесідника (вихованців, колег, батьків); – гуманістична установка на педагогічне спілкування; – прояв товариськості з метою спонукання учнів в бажаному напрямку.
	<p>Контактності – уміння та навички встановлення контакту зі всіма суб'єктами навчально-виховного середовища.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – володіння технологією контактної взаємодії; – знання специфіки особистісно-групової та міжособистісної взаємодії в навчально-виховному середовищі; – уміння встановлювати та підтримувати контакти зі всіма суб'єктами навчально-виховного середовища.
<p>Соціально-комунікативна – здатність вчителя орієнтуватися в будь-якій педагогічній ситуації, приймати правильні рішення і в результаті досягати наміченої мети навчання та виховання.</p>	<p>Конфліктна – володіння широким спектром стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – знання про конфлікт; – навички управління конфліктними явищами в навчально-виховному середовищі; – навички усунення негативних наслідків конфлікту в навчально-виховному середовищі.
	<p>Організаційна – готовність педагога до організаційних дій, в тому числі до організації творчого спілкування зі всіма суб'єктами навчально-виховного середовища.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – володіння організаторськими здібностями; – здатність до організації простору для невимушеного та творчого спілкування зі всіма суб'єктами навчально-виховного середовища; – уміння організовувати педагогічну взаємодію з учнями; – здатність ініціювати та управляти педагогічним спілкуванням.
	<p>Етична – здатність вчителя керуватися етичними нормами у власній педагогічній діяльності.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – притримання норм педагогічної етики у власній педагогічній практиці та педагогічному спілкуванні; – наявність певного набору особистісних якостей вчителя, що обумовлюють його готовність до етично адекватної поведінки в навчально-виховному середовищі.

<p>Технічна – здатність викладача забезпечити процесуальну сторону педагогічного спілкування; володіння технікою педагогічного спілкування з суб'єктами навчально-виховного середовища.</p>	<p>Експресивна – виявляється як культура мовленнєвих висловлювань, які відповідають нормам усного мовлення, жестів і пластики поз, емоційно-мімічного супроводу висловлювання під час навчання і виховання, мовленнєвого тону і мовленнєвої голосності.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – володіння педагогом прийомами техніки і тактики педагогічного спілкування ; – знання оптико-кінетичної системи знаків, що включає в себе жести, міміку, пантоміміку; – знання паралінгвістичної системи: системи вокалізації (якість голосу, його діапазон, тональність); екстралінгвістичної системи – включення в мовлення пауз, інших вкраплень (покашлювання, плачу, сміху), сам темп мовлення; – система вмінь вчителя, що створює єдність голосових, мімічних, візуальних та фізіолого психологічних процесів; – уміння вчителя виразно говорити в класі під час навчання, що забезпечує мелодичність мовлення (радісно, сумно, гнівно, схвильовано, захоплено і т.д.); – уміння викладача правильно відбирати мовні засоби, які забезпечують яскраве виразне мовлення в класі під час навчання; – уміння привернути до себе увагу учнів в класі (мовленнєве, вербальне спілкування; пауза з активною внутрішньою вимогою до себе); – відображення установки на добро, привітність і доброзичливість; – відкритість погляду.
	<p>Компетенція «приєднання» – забезпечує емоційний контакт педагога з вихованцями, «настройку» на іншу людину (дитину).</p>	<ul style="list-style-type: none"> – схильність до імітації рухів, жестів, пози, поведінкові реакції співбесідників (учнів, колег, батьків).

Обґрунтуємо розроблену нами структуру комунікативної компетентності педагога, виходячи із суті педагогічної діяльності і професійно-педагогічного спілкування. Виокремлення *емоційної складової* в структурі комунікативної компетентності вчителя пояснюється необхідністю володіння педагогом психолого-педагогічними якостями і вміннями для ефективності педагогічного спілкування, адже успішність спілкування залежить від уміння вчителя «подати себе», створити позитивний імідж шляхом самопрезентації, а це стає можливим за умов глибокого розуміння педагогом самого себе, своїх потреб та спонукань (*компетенції самосвідомості та самоконтролю*). До того ж, психологи наголошують на тому, що педагог повинен дотримуватися внутрішньої психологічної схеми протікання процесу педагогічного спілкування, а саме: посилаю думку – стежу за сприйняттям її партнером (*перцептивна компетенція*) – сприймаю зворотню думку партнера (*компетенція емпатії*) – оцінюю її – посилаю у відповідь нову думку [2, с. 327]. Таким чином, враховуючи вищевикладені положення, компетенції самосвідомості та самоконтролю, емпатії та

перцептивну компетенцію віднесено нами до *емоційної компетентності*, яка становить базовий рівень-щабель комунікативної компетентності педагога (див. Таблицю 1).

Виділення *вербально-логічної складової* зумовлено логікою навчально-виховного процесу (за А. Кузьмінським та В. Омелянко), яка містить такі складові: 1) розуміння та усвідомлення пізнавальних завдань; 2) оволодіння знаннями; 3) виведення законів і правил; 4) формування умінь і навичок; 5) застосування знань; 6) аналіз і оцінка навчальної діяльності [2, с. 96]. Звідси, базуючись на перелічених складових, зміст вербально-логічної компетентності розкривають аналітична, оцінна, проєктивна та мнемічна компетенції (див. Таблицю 1).

Обрання нами *інтерактивної складової* в структурі комунікативної компетентності педагога обумовлено зацікавленістю науковців проблемою взаємодії та взаєморозуміння між педагогами і вихованцями (О. Бодальов [1], С. Кондратьєва, Н. Синягіна та ін.), що потребує від педагога наявності певних психологічних характеристик. Так, дослідниця Н. Синягіна, розуміючи педагогічну діяльність як комунікативний процес, стверджує, що характер педагогічної діяльності постійно приводить вчителя до комунікативних ситуацій, що потребує від нього таких якостей, які б сприяли ефективній міжособистісній взаємодії, а саме: здатність до рефлексії, емпатія, гнучкість, товарицькість, здібність до співпраці. Перелічені якості стимулюють стан емоційного комфорту, інтелектуальної активності, творчого пошуку; становлять гуманістичний потенціал вчителя; сприяють розвитку особистості кожної дитини; і, нарешті, забезпечують доцільність і ефективність педагогічної взаємодії. Таким чином, інтерактивна складова пов'язана з емоційною у такий спосіб, що емоційна складова є основою для реалізації інтерактивної. До того ж, вченою встановлено професійно значущі характеристики особистості вчителя як суб'єкта розвивальної діяльності – ступінь залучення до розвивального педагогічного простору; спрямованість на успіх дитини; схильність помічати в людях добре, гарне; здатність реалізовувати полісуб'єктні стосунки; конгруентність особистого і професійного в педагогічній діяльності [5, с. 175]. Виходячи з цього, до складу інтерактивної складової нами віднесено компетенції сумісності, комунікабельності та контактності, які набувають особливої актуальності саме в навчально-виховному середовищі.

Виокремлення *соціально-комунікативної складової* зумовлено етапами професійно-педагогічного спілкування, адже комунікативна компетентність вчителя виявляється переважно в педагогічній діяльності, пов'язаної із

спілкуванням в навчально-виховному середовищі. З цього приводу наведемо визначення видатного психолога О. Леонтєва, який вважає, що педагогічне спілкування – це професійне спілкування вчителя з учнями на уроці і поза ним (в процесі навчання і виховання), яке має певні педагогічні функції і спрямоване (якщо воно повноцінне і оптимальне) на створення сприятливого психологічного клімату, а також на оптимізацію навчальної діяльності і стосунків між педагогом і учнем в учнівському колективі [3]. Отже, виходячи з логіки навчально-виховного процесу, педагогічне спілкування має певну структуру, яка включає такі етапи: 1) моделювання очікуваного спілкування з вихованцями; 2) організація початкового етапу спілкування; 3) керівництво спілкуванням у педагогічному процесі (передбачає підтримання ініціативи вихованців у спілкуванні, внесення необхідних коректив, врахування соціальних умов, віку вихованців, їх індивідуальних особливостей, заохочення до активного спілкування); 4) аналіз результатів спілкування. Вважаємо доцільним додати, що лише високий рівень тактовності вчителя та дотримання ним норм педагогічної етики є важливими передумовами ефективності спілкування зі всіма суб'єктами навчально-виховного середовища, адже ні в якому разі спілкування не повинно призводити до конфліктів або принижувати людську гідність. Навпаки, воно має попереджувати виникнення конфліктних ситуацій і непорозумінь [2, с. 322–323]. Таким чином, до складу соціально-комунікативної складової нами віднесено організаційну, конфліктну та етичну компетенції (див. Таблицю 1).

Виділення *технічної складової* в структурі комунікативної компетентності вчителя відображає зміст педагогічної техніки вчителя. Так, академік АПН України І. Зязюн визначає педагогічну техніку як вміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу, тобто це – володіння комплексом прийомів, який допомагає викладачеві глибше, яскравіше виявити себе і досягти успіхів у навчально-виховній роботі. Згідно з авторською теорією, педагогічна техніка поділяється на внутрішню (уміння викладача керувати своєю поведінкою; техніка володіння своїм тілом; керування емоціями, настроєм для зняття психічного напруження; техніка мовлення, керування диханням, дикцією, темпом мовлення – *експресивна компетенція*) і зовнішню (уміння вплинути на особистість, колектив; техніка організації контакту; управління педагогічним спілкуванням – *компетенція «приєднання»*) [4, с. 44].

Отже, ми можемо резюмувати, що комунікативна компетентність вчителя виявляється в педагогічній діяльності, пов'язаної зі спілкуванням в навчально-виховному середовищі, успішність якої залежить від рівня сформованості і ступеня актуалізації складових комунікативної

компетентності.

Таким чином, нами розроблена ієрархічна модель комунікативної компетентності педагога (базовий рівень-щабель) і представлена п'ятьма складовими – емоційною, вербально-логічною, соціально-комунікативною, інтерактивною та технічною – які, в свою чергу, складаються з компетенцій, зміст яких розкривається через комунікативні знання, уміння, навички, досвід діяльності і емоційно-ціннісне ставлення до неї. Причому, кожна зі складових комунікативної компетентності педагога містить мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний аспекти. На наш погляд, здатність вільно використовувати на практиці ці знання і вміння становлять базис комунікативної компетентності вчителя. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку постають у визначенні змісту складових комунікативної компетентності вчителя на спеціальному рівні-щаблі, який є необхідним вчителям окремих навчальних дисциплін задля здійснення ефективної педагогічної взаємодії та результативного спілкування в педагогічному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М., Международная педагогическая академия, 1995. – 328 с.
2. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка : підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – 3-тє вид., випр. – К. : Знання-Прес, 2008. – 447 с.
3. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. – М. : Знание, 1979. – 47 с.
4. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид. допов. і переробл. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.
5. Синягина Н. Ю. Социально-перцептивные характеристики личности педагога / Н. Ю. Синягина // Развитие социально-перцептивной компетентности личности : материалы научной сессии, посвященной 75-летию ак. А. А. Бодалева / под общ. ред. вице-президента академии МААН, заслуж. деятеля науки РФ, д. псих. наук, проф. Деркача А. А. – М. : Луч, 1998. – 248 с.
6. Скворцова С. О. Формування професійної компетентності в майбутнього вчителя математики / С. О. Скворцова // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку. – 2010. – № 4.